
ПРОГЛАД

Издание на Филологическия факултет
при Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“

кн. 1, 2019 (год. XXVIII), ISSN 0861-7902

*Теодора Г. Илиева*¹

ЗА ГЛАГОЛНАТА СИСТЕМА У МИТР. ГРИГОРИЙ ЦАМБЛАК И В СРЕДНОБЪЛГАРСКИЯ ПРЕВОД НА ЗЛАТОУСТОВИЯ ХОМИЛЕТИЧЕН СВОД „ЗА СЕРАФИМИТЕ“

Teodora G. Ilieva

ON THE VERBAL SYSTEM IN METROPOLITAN GREGORY TSAMBLAK'S WORKS AND THE MIDDLE BULGARIAN TRANSLATION OF JOHN CHRYSOSTOM'S HOMILETIC CORPUS "ON THE SERAPHIM"

The object of investigation in the present paper is the comparative study of the temporal system in translated and original works of Tarnovo and non-Tarnovo origin from the 14th century, published in the last decade. The study focuses on the parallel between the verbal system of the largely unresearched pre-Euthymian homiletic manuscript of six homilies "On the Seraphim", translated by Dionysius Divni, and six works of the representative of Tarnovo Literary School – Metropolitan Gregory Tsamblak, which are genealogically connected with it. The following aspects have been studied contrastively: the paradigm of the verb tenses – Present tense, Past Imperfect, Past Aorist, Past Perfect, Plusquamperfectum, Future Simple, descriptive future-tense forms, Past Future tense; the unchanging infinitive; the verboids – present active participle, aorist active participle, passive participles; passive voice; conditional and imperative mood. Their similarities (conformity to Middle Bulgarian tendencies and Athonite influences) and differences (the degree of archaisation, individual style) have been inspected.

Keywords: *temporal system, mutable and immutable verb forms, pre-Euthymian manuscripts, Middle Bulgarian and Athonite tradition, morphological innovation.*

Настоящата публикация е сравнително изследване на темпоралната система в преводни и оригинални съчинения от XIV век с търновски и нетърновски произход, публикувани през последните десетилетия. Акцентът е насочен към паралел между глаголната система на почти непроучения предевтимиевски хомилетичен свитък от шест слова „За серафимите“ в превод на Дионисий Дивни и генеалогично свързаните с него шест творби на представителя на Търновския книжовен център митрополит Григорий Цамблак. В съпоставителен план са разгледани: парадигмата на глаголните времена – сегашно, имперфект, аорист, перфект, плусquamперфект, просто бъдеще, описателни футурни форми, бъдеще в миналото; неизменяемият инфинитив; вербоидите – сегашно деятелно причастие, минало деятелно причастие, страдателните причастия; страдателният залог; условното и повелителното наклонение. Проследени са близостта (следване на среднобългарските тенденции, атонски влияния) и различията (степената на архаизация, индивидуалният стил) между езика на Григорий Цамблак и на среднобългарския превод на „За серафимите“ от св. Йоан Златоуст.

Ключови думи: *темпорална система, изменяеми и неизменяеми глаголни форми, предевтимиевски ръкописи, среднобългарска и атонска традиция, морфологични иновации.*

Сравнителното изследване на езика на преводните и на оригиналните съчинения от XIV век е част от цялостното проучване на историята на книжовния български език. Сред морфологичните

¹ **Теодора Г. Илиева** (Teodora G. Ilieva) – д-р, асистент в катедра „Езиково обучение и информационни технологии“ на Тракийския университет – Стара Загора, ilievat_@abv.bg

маркери, показателни за динамиката на развитие на книжовния и на говоримия български език, е глаголната система. В преводните текстове от XIV век тя е силно повлияна от гръцките образци, от принципите и техниката на превеждане и от книжовната норма на българския език. В оригиналните съчинения на словотворците от Търновската книжовна школа глаголната система е отражение не само на книжовния език, но и на идиолекта на автора, на жанровата специфика на творбата, както и на говоримия български език от този период. Българският език се отличава с богата семантична и словообразователна глаголна синонимия. Сравнителното изследване на темпоралната система в преводни и в оригинални съчинения от XIV век ще даде конкретни резултати, които са важни за изучаването на историческото развитие на книжовния и на говоримия български език.

Обект на настоящото изследване, от една страна, са Цамблаковите съчинения – Похвално слово за Евтимий (ПСлЕ), Житие на Стефан Дечански (ЖСД), Мъчение на Йоан Нови (МчЙН), Похвално слово на Цамблак към Събора в Констанца (СлК), *Кънига Григориѡж Цамблака* (КнГЦ) и Похвално слово за св. вмч. Георги (ПСлГ)¹, а от друга – цикълът от шест слова с общо название „За серафимите“, част от книга *Маргарит* на св. Йоан Златоуст² (Срф).

Предмет на анализ в изследването е глаголната система в посочените съчинения на Григорий Цамблак и в Срф. Поради ограничения обем на изследването в него не са включени всички характеристики на темпоралната система на Цамблаковите творби и на Срф.

Стремежът е да се направи паралел с предевтимиевски ръкописни сбирки, генеалогично свързани със Срф – търновската редакция на Стишния пролог (СтПр), 8 от 16-те Слова на Григорий Богослов в среднобългарския (нататък срднб) им превод (8ГрБсрднб), Закхеевия превод на Триодните синаксари (ТрС), Слова на авва Доротей (АД), Слово на Все светии от Филотей Кокин (ФКок), и синхронни на Цамблак текстове, създадени в търновския книжовен център.

Акцентът в проучването е поставен върху морфологични процеси, разгърнали се през *срднб* период (затова са привлечени за сравнение и *срднб* ръкописи: Севастияновият сборник (Сев), Зайковският требник (ЗТр), Тълкувание на Песен на песните в ръкопис 2/24 от Рилската света обител (ППтълк), Славянският превод на Посланието на патр. Фотий до княз Борис Михаил (ПФот) и кодифицирани в езика на Дионисий Дивни и Цамблак; върху живите прояви, колебанията, отклоненията от архаичните *стб* норми в глаголната система на Срф и Цамблаковите съчинения; върху иновативни явления, присъщи на разговорния език от XIV век и възприети или отхвърлени в творбите на двамата книжовници.

Научният интерес към проблема е породен от няколко фактора:

- И Дионисий Дивни, и Цамблак са пряко повлияни от атонската книжовна традиция, творят в два прочути скриптория, първият е ученик на преп. Теодосий Търновски, а вторият – на Патриарх Евтимий. В търновския книжовен център светогорските образци са оставили трайна среда, но са подложени на задълбочени, обмислени и целенасочени редакционни промени;

- Жанровата и хронологичната близост на Срф и изследваните слова на Цамблак въпреки различната типология на текстовете – преводният корпус Срф е среднобългарска репрезентация на Златоустовия свитък *Homiliae VI in Oziam sue de Seraphinis = 6 In illud: Vidi dominum*³, а творбите на митрополит Григорий са авторски, запазени в български, руски, сръбски и румънски преписи;

- липсата на лингвистични изследвания върху корпуса „За серафимите“;

¹ Проучването на първите три Цамблакови творби се извършва по известните критични издания: Русев, П., Давидов, А., Гълъбов, И. Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак. София, 1971; Давидов, А., Данчев, Г., Дончева-Панайотова, Н., Ковачева, П., Генчева, Т. Житие на Стефан Дечански от Григорий Цамблак. София, 1983; Русев, П., Давидов, А. Григорий Цамблак в Румъния и старата румънска литература. София, 1966. „Похвално слово за св. вмч. Георги“ се изследва по ръкопис F. I. 586, РНБ, ОСПК, публикуван в сб. „Григорий Цамблак и българските литературни традиции в Източна Европа XV–XVII век“ (Невяна Дончева-Панайотова, В. Търново, 2004: 553–568). Индексите на *Кънига Григориа Цамблака* и на *Слово ѡ вѣсѣхъ ѣтѣхъ · въ немже и ѡ члѣстѣхъ хѣбѣ* от патр. Филотей Кокин ми бяха любезно предоставени от проф. д-р М. Спасова.

² Проучването се провежда по най-ранния български препис F.I.197, РНБ, л. 130–168 (СРБП 2009: 113–118) на славянския превод на книга *Маргарит* от третата четвърт на XIV в., дело на книжовника йеромонах Дионисий Дивни.

³ Паралелният гръцки текст, с който се сравнява, е публикуван в критичното издание на P. Migne Patrologiae Graecae, Tomus LVI, 1839: 93–141.

• липсата на съпоставителни проучвания между темпоралната система на пред-Евтимиеви ръкописни сбирки, публикувани през последното десетилетие, и Цамблаковите съчинения⁴.

Категориите на спрегаемите (финитни) глаголни форми и на склоняемите нелични глаголни форми в творчеството на Цамблук са представени широко чрез цялостната система на глаголните времена⁵ и наклонения, чрез синтактичните конструкции, чрез предикативната и атрибутивната употреба на причастията в изречението. От неизменяемите глаголни форми и у Цамблук, и в Срф присъства само глаголният инфинитив.

Глаголни времена. Сегашно време

Парадигмата на глаголите в сегашно време, което е най-често използваното от Дионисий Дивни, съдържа формите за всички спрежения, лица и числа. Тя има консервативен характер и твърде рядко допуска иновативни трансформации. Не се откриват форми, резултат от прегрупиране на старобългарските пет спрежения, което е характерно и за текстовете на Цамблук, както и за ПЕвт, ЙБд, Ефр, 8ГрБ, ПФот. В Срф липсват и начатъци на трето новобългарско спрежение, проявени в други предевтимиевски преводни корпуси: СтПр – *познавамъ* т. IV, *ставамъ* т. XI, *объщавамъ* т. V (Петков, Спасова 2008–2014).

И в Срф, и у Цамблук книжовното окончание *-тъ* в 3л. ед.ч. се пази безусловно, не се открива характерното за други *срднб* ръкописи (ППТълк) влияние на разговорния език, в резултат на което *-тъ* е редуцирано (Димитрова 2012: 96).

У Цамблук при атематичните глаголи е пренебрегнато старото окончание за 1л. мн. ч. *-мъ* и е заменено с *-мы*, но процесът е нормиран и не излиза вън от чертите на атематичното спрежение, в отлика от други *срднб* паметници. В КнГрЦ са представени словоформите: *вѣмъ* 32^a4, *дамъ* 99^b14, *есмъ* 38^b5, *имамъ* 73^a6, *предамъ* 96^a14, *памъ* 119^b11. Тази особеност е типична за езика на всички търновски книжовници (Харалампиев 1984: 230). В Срф употребата на разпространената флексия е присъща само за: *дамъ* 158a16, *есмъ* 148a23, *подамъ* 130^b5 и *оувѣмъ* 161b16. В СтПр – *вѣмъ* т. VI, *есмъ* т. I, *подамъ* т. III (Петков, Спасова 2008–2011), вТрС – *имамъ* (Тасева 2010: 161).

Двойственото число при глаголите не е запазено, появява се спорадично в парадигмата на *вѣти*: КнГрЦ – *воудѣта* 48^a11 и Срф – *идеже во еста два или три събрани въ мое имя* 164b (при имената, назоваващи части на тялото, дуалисът се среща често в Срф той е жива категория и в Цамблаковото ЖСД), за разлика от атонската редакция на Апостола, където дуалисът е премахнат напълно, тъй като вече не се е употребявал в живия език (Христова-Шомова 2004: 777).

Параметрите на двойното отрицание в Срф са ограничени, но то все пак се използва при глаголите (*идеже ни ваше любѣни не не вѣдѣтъ мнѣ* 136^a15, *тако да никтоже не неощоуѣтъ злова жѣны* 147a). Този тип негация се среща и у Ад – *не ненавидалтъ* (Димитров 2013: 202).

Имперфект

Първият критерий за съпоставка е правилото: окончанията *-ахъ* и *-ахъ* да запазват автентичния си облик, а *-ѣхъ* да се подлага на контракция. Този принцип е характерен за търновски ръкописи още от XIII век (Мирчева 2011: 262), за пред-Евтимиевите сборници – Манасиева хроника и Троянска повест (Харалампиев 1982: 125–129), а по-късно е кодифициран в ТКШ.

Едновременна дистрибуция на пълни и съкратени форми за минало несвършено време при определени условия е присъща за атонските книжовници и за ППТълк, ЖСЛ (Димитрова 2012: 96). В ЖП от Герм нормата е цялостно прокарана (Мирчева 2006: 102). Равномерно са разпределени посочените флексии в Сев (Лалева 2004: 281). Във ФКок завършекът *-ахъ* обикновено не се съкращава: *ѡдѣрааше* 276 b28, *нѡшааше* 274^a53, *подѡкааше* 273^b37, *растрѣсааше* 277^a41, *трѣкѡвааше* 274^b55, (но *мѡжааше* 277^a39, *тѣщааше* 277^a43); примерите с *-ахъ* са само два, съкратени заради струпването на 3 вокала: *дѡстоаше* 275^b24, *подѡаше* 274^r a41; а *-ѣхъ* се контрахира непоследователно: *вѣдѣахъ* 275^r b53,

⁴ В медиевистичните проучвания обикновено се цитират изследванията на И. Гълъбов, А. Давидов, К. Мирчев, И. Харалампиев върху продукцията на ТКШ, на Д. Иванова-Мирчева върху няколко пред-Евтимиеви творби и Палазовия препис на Борилския синодик и др.

⁵ У Григорий Цамблук липсва само бъдеще предварително време, а в Срф – минало предварително и бъдеще предварително време.

ймааше²⁷⁶ a12, ймааше 272^a32. В ТрС – вѣше, вероваахъ, вѣхъждааше, прѣвѣваахъмигъ, съматрѣахъ, тааше сѧ (Тасева 2010: 159, 313–317). В СтанПрол – вѣаше²⁴¹612 (не претърпява контракция, както е в ТКШ и Срф), имѣаше 241615, ношааше 241622 (Павлова, Желязкова 1999). В ТрС -аахъ се пази – искаахъ, раздрочшааше, рѣдааше, рѣптаахъ, с минимални изключения – вѣсѣдоваше; -тааше се съкращава при определени глаголи: достааше, населѣахъ, прѣдѣтствоаше, оучаше, а -ѣаше се контрахира до -ѣше при глаголите вѣдѣше, имѣше, творѣхъ, хотѣше (Тасева 2010: 397–399).

Промените при имперфектните окончания са отразени и в Срф. Минало несвършено време не се употребява често, ексцерпираните словоформи не са достатъчни, за да се направят цялостни изводи, очертават се обаче следните закономерности: -аахъ присъства в класическия си облик при глаголи от I и III спр. – вѣсѣдовааше 146^a3, вѣннмааше 150^b24, дѣнствовааше 151^a14, разоумѣвааше 146^b4, йаахъ 131^b19, нзъунтааше 146^b5, нскаахѣм 147^a19, не повѣжааше сѧ 146^a22, показаше 151^a8, ѿлагаахъ 145^b3 (изключение – подвнжаше 146^b2); -таахъ се употребява регулярно⁶ – помѣшлѣаше 146^b5, нзъганѣаше сѧ 150^b19, прѣтворѣаше 146^b3, гавлѣаше сѧ 151^a8 (при комбинация от три гласни контракцията е задължителна – достааше 161^b23, стоаше 146^a17, стоахъ 164^a26); завършекът -ѣахъ се пази при определени глаголи с инфинитив на -ѣти – вѣдѣаше 159^b14, довлѣаше 137^b14, но зрѣше 142^b65. Словоформите и производните от пѣти са винаги контрахирани – вѣпѣаше 153^b11, вѣпѣахъ 131^b19, от пѣти също: поаше 165^b21 (образува се от сег. о-ва). Отличителна за Срф е едновременната дистрибуция на: вѣсѣдовааше 115^b20 и вѣсѣдоваше 78^a8, творѣаше 152^b24 и творѣше 150^a21, хотѣаше 152^b12 и хотѣше 141^b25.

По този признак КнГрЦ демонстрира близки сходства с образците на атонските книжовници и Срф – преобладават словоформите със запазен суфикс -аахъ (взъывааше 128^a24, вѣпрашааше 160^b6, йааше 77^a13, йстаааше 120^b9, мѣчтааше 182^b5, подаваахъ 74^b20, показовааше 37^a16 и др.), а контрахираните са минимален брой – полагааше 67^a13, прѣлѣжаше 104^b17; -ѣахъ – наѣаше 25^b10, пощадѣваше 102^a2. Глаголите от V спр. се контрахират последователно. В Цамблаковото ПСЛГ -аахъ се запазва, -таахъ е редуцирано до -тахъ, а -ѣахъ :-ѣхъ.

Имперфектът при атематичните глаголи в Срф се разгръща само с кратките си облици, единствено при вѣдѣти се използват дублетите вѣдѣаше 159^b14 и вѣдѣше 159^b14. Аналогична е картината в КнГЦ – вѣдааше 155^a21 и вѣдаше 182^b15.

Ив. Харалампиев отбелязва, че най-важната развойна черта на българския имперфект – образуването му от сегашната основа, не е отразена в езика на ПЕвт и ГрЦ, макар че могат да бъдат срещнати и такива форми (Харалампиев 2006: 165). В КнГрЦ, която не е била привличана за сравнение, присъстват няколко имперфективни глагола от III спр. на -овати от сегашна основа. Те са винаги редуцирани: ѡзвѣствѣаше 19^b4, ѡповѣдоуаше 163^a9, коупоуаше 234^b17, показоуаше 228^a12, послѣдоуаше 229^b22, проповѣдоуаше 29^a18, а предпоследният пример за 3л. ед.ч. по новото -а спрежение е засвидетелстван в ПЕвт – послѣдѣаше (Стефова 2013: 234). У Дионисий Дивни иновативното спрежение не е регистрирано, но е маркирано в хронологично близките му ТрС – прѣсѣразоуаше (Тасева 2010: 456) и СтПр – исповѣдѣаше, повинѣаше, соуетствѣоуаше.

Изравняването на контрахираните имперфектни с аористните форми е предпоставка да започне процес на сближаване между някои окончания. Например във 2 л. мн. ч. и 2, 3 л. дв. ч. аористните окончания -сте и -ста започват да изместват имперфектните окончания -шеѣте и -шеѣта при всички глаголи⁷, а търновските реформатори напълно приемат окончанията -сте, -ста, вместо старите -шеѣте, -шеѣта (Харалампиев 2006: 165). Илюстрация на този процес в Срф е: жѣлааште 164^a16.

⁶ В Срф замяната на та с ѣ се извършва в няколко случая, един от които е – при всички глаголи със завършек -ѣти и предходна съгласна л', р', м', н'. Това е правописна особеност, характерна за Патриарх Евтимий и Цамблук, а се среща нерядко и в предевтимиеви произведения (Харалампиев 1990: 35).

⁷ Тези нови форми са единствени за Савината книга и преобладаващи за Супрасълския сборник. Зографското евангелие познава само архаичните форми, които с малки изключения са постоянни и в Маринското евангелие, докато в Асеманиевото евангелие първичните и вторичните имперфектни форми са в паритет. Така се оказва, че при съществена част от старобългарските глаголи (предимно от III спрежение, голяма част от IV спрежение, по-малка част от I спрежение и не рядко при останалите спрежения) формите за двете основни минали времена се изравняват в значителна степен. (Славова. *Електронен курс по старобългарски език*, лекция 21 – Старобългарският имперфект – произход, образуване и разпространение. Аорист и имперфект на атематичните глаголи. Старобългарският имперфект – произход, образуване и разпространение. Аорист и имперфект на атематичните глаголи).

Аорист

У Цамблак и в Срф са представени два от съществуващите в *стб* език вида аорист – първи сигматичен с променена сигма и втори сигматичен. По този показател Дионисиевият език не се отличава от лингвистичната практика на Патриарх Евтимий (Харалампиев 1995: 47), на ПФот (Славова 2013: 75–76) и др.

Асигматичният аорист, който се е срещал в глаголически (Зогра. Ев., Мар. Ев., Асем. Ев.) и твърде рядко в кирилски ръкописи⁸ (Хабургаев 1974: 268), с изключение на формите за 2. и 3. л. ед. ч., очаквано отсъства в Срф и в Цамблаковото словесно наследство.

Подобно на въведеното от търновските словотворци опростено правило за употреба на минало свършено време (Харалампиев 2006: 82) Дионисий Дивни възприема правилото глаголите с инфинитивна основа на гласна да образуват *-хъ-* аорист, а онези с основа на съгласна – *-охъ* аорист: *възвѣдохъ* 16367, *повѣствоввахъ* 152618, *прѣидохъ* 133616, *прѣмѣнихъ* 16365, *спѣвихъ* 16366, *съблюдохъ* 15764.

КнГрЦ представя следната картина: *вжѣлѣхъ* 176610, *ждахъ* 147^a17, *заповѣдахъ* 202^a22, *зрѣхъ* 149^b18, *ивѣгохъ* 135^a24, *навъкохъ* 13361, *съпривѣтохъ* 89a2.

Един от най-разпространените глаголи в Срф *рѣци* се среща преди всичко с формите си за първи сигматичен аорист: 1 л. ед. *рѣхъ* 148a7; 1 л. мн. ч. *рѣхѣ* 145^b13, *рѣхѣмъ* 167^b19. Архаичната парадигма на *рѣци* е обичайна за търновски текстове, ППтълк, ЖСЛ (Димитрова 2012: 96), Сев (Лалева 2004: 284), АД, но не е типична за Златоструй (Милтенев 2013: 253) и др. Словоформите на глагола в КнГрЦ не правят изключение от пред-Евтимиевото състояние – *рѣхѣ* 143^a21, *рѣхъ* ы 32^b13, *рѣша* 144^a16.

Ако при Цамблак окончанието за 3 л. мн.ч. в повечето случаи е *-ша* (а в КнГЦ то е единствено), то в Срф, с едно изключение (*постраѣша* 149^b14), е *-шж*: *нзрѣстошж* 151^b5, *нскорѣншж* 145^a6, *нсходаташж* 140^a27, *напаствовашж* 149^b10. Във ФКок също се регистрира само завършекът *-шж* *вънидошж* 276^b15, *въспѣша* 275^a31, *исправишж* 276^a37, *навъкошж* 278^a53, *овъкошж* 276^a49 и др., в ТрС: *възрадовашж* са, *положишж*, *рекошж*, *вкрадошж* (Тасева 2010: 395–399). За СтПр са типични и двете флексии: *вѣжаша* т. III, *вѣдоша* т. I, *заклаша* т. V, *Осѣкоа* т. IX, като по-рядко е *-шж*: *шѣшж* т. VI, *навишж* т. V (Петков, Спасова 2008–2014).

Перфект

Функцията и значението на перфекта у двамата книжовници не се различават от старобългарския статус на минало неопределено време – образувано е от глаголи от св.в. и се реализира само във 2 л. и 3 л. ед.ч.: КнГрЦ – *приложила ѣси*, СтД – *въспрѣѣл ѣси*, *нѣси лишилъ*. Аналогично състояние е установено в светогорски и търновски корпуси: 16ГрБ *почиталъ ѣси* (Спасова 2014: 98).

В Срф, както и в *стб* паметници, се наблюдава едновременна употреба и конкуренция между перфект и аорист, когато те съответстват на аорист от оригинала: *вндѣлѣ ѣстѣ* 163^b16 *είδεν* и *не вндѣ* 146^a16 *οὐκείδεν*, *нзгнала ѣ* 147^a8 *ἐξέβαλεν* и *нзгнал* 162^b21 *ἐξέβαλεν*, *съгрѣшилъ ѣси* 154^b1 *ἤμαρτες* и *съгрѣши* 50^b15 *ἤμαρτες*. Минало свършено време като корелат на гръцкия аорист в превода на Дионисий Дивни подчертано преобладава над минало неопределено време. То е предпочитано в атонски редактирани текстове (Тасева, Йовчева 2006: 225), във БдСб – *ѣси изволила* (Бдинский сборникъ 1882: 9) и др. Противоположна тенденция се забелязва в редакции на УЕ от втората половина на XIV век (Спасова 2004: 82).

В Срф спомагателният глагол *ѣси* не се съкращава до *ѣ*.

Плусквамперфект

Употребите на минало предварително време в Цамблаковите слова не се отклоняват от *стб* състояние. В СтД са засвидетелствани формите – *оставиль вѣше*, *пришли вѣхъ*, *прѣвѣвалъ вѣше*, в ПСлЕ – *слышалъ вѣше* и др.

⁸ Следи от прост аорист се откриват също в късни руски преписи на Хрониката на Георги Синкел от X век (Тотоманова 2008: 636), единични случаи в Сев (Лалева 2004: 284), СтанПрол – *нарѣкъ* 240a7.

⁹ Съществено е да се отбележи, че в румънските преписи на произведенията на ТКШ окончанието за аорист 3 л. мн. последователно се пише *-ша*, но в по-ранни преписи е *-шж* (Харалампиев 1994: 276).

В Срф плюсквамперфектът не се среща, не се откриват и негови синонимни съчетания от *имѣти* в сегашно време или имперфект + минало страдателно причастие, които са констатирани в Мар. Ев. и присъстват в някои среднобългарски текстове (Харалампиев 1999: 140).

Просто бъдеще време

Предпочитаната от Цамблак форма за изразяване на предстоящи действия е просто бъдеще време, тя доминира и у Дионисий Дивни. Тази практика е в синхрон със замяната на аналитичните футурни форми със синтетични в редактираните на Атон текстове и е продиктувана от стремежа да се спазва количествената еквивалентност с гръцкия футур (Тасева, Йовчева 2006: 225).

Транспозицията на сегашно време в просто бъдеще (наричана още *praesens propheticum*) в Срф се разгръща в две разновидности: сегашно време за изразяване на обмислено, желано предстоящо действие (*ниже тако оукрыемъкъ.нж въѣ на срѣдѣ приносѣше прѣложимъ вамъ. ѿ аще ѿ мала сѣа ѿ хоуда сѣтъ, нж ѡбауе подати 131б*) и за въображаемо, предсказно действие (*тако во да ниже праведъчн правдѣ своен надѣж сѣ, въ разлѣненіе оуклонѣ сѣ погъвнеть 154а*).

И у двамата автори не са регистрирани употреби на флексия *-тъ* за 1 л. ед. ч. с футурна семантика, каквито се наблюдават в *срднб* корпуси – ППтълк (Димитрова 2012: 96).

Преди всичко синтетични са и формите за бъдеще в ТрС – *подѣгоуъ поидемъ, всѣкъ исповѣстѣ, възвръзѣте ѣго, ѡзъ възмж* (Тасева 2010: 161, 209).

Описателни форми за изразяване на бъдеще време

И Дионисий Дивни, и Цамблак използват сложното бъдеще време по-рядко от простото.

След XIV век единственият начин за изразяване на положително сложно бъдеще време са *хоцѣ* съчетанията (Харалампиев 2010: 146), които са изместили описателните *имамъ*-съчетания, открояващи се с широка употреба най-вече в преславски корпуси (Минчева 1988: 140).

В Срф постановката на спомагателните глаголи за бъдеще време не е по-различна. За конструиране на футур Дионисий Дивни предпочита както разпространения модел *хотѣти* + инф. (*хотѣти* е десемантизиран в два случая – *всхоцетъ ... прѣстѣпнн заповѣдъ 143^a17*, в преобладаващите примери той функционира като пълнозначен: *всхоцете слышатн 37^b6*, *всхоцѣ прѣнтн 131^a1*), а *имѣти* използва еднократно (да *оубо никто же сѣ вниж нецѣватн иматъ 166б*), *научати* има две появи, но не като спомагателен глагол, а в състава на сложно сказуемо (*стѣлпъ наученъ оубо създати... сѣ ѡкъ научатъ оубо създадт 158а*).

И в АД глаголите за образуване на описателно бъдеще са *хотѣти*, *имѣти* (Димитров 2009: 70) и рядко *научати* (Димитров 2009: 65). В СтПр – *не хоцѣ имѣти* (Петков, Спасова 2014: 78), в 16ГрБ – *въспѣти хоцѣ* (Спасова 2014: 541, 369).

У Цамблак се среща *хотѣти* (ЖСД – *хоцетъ вѣти 35.6*), по-рядко *имѣти* (ПСЛЕ – *иматъ ѡжвлено ѡжти 65.9*).

Бъдеще в миналото

В Срф, макар и рядко, се използва съчетанието от *хотѣахъ* + инфинитив със значение на бъдеще в миналото (ГраммСтб 1991: 306). В текста на шестте хомилии се констатира само две употреби¹⁰ на това време със сложна ориентация: *никто же вѣсѣ вѣдѣ, развѣ едного ниже таиннаа вѣдащаго ба. ѿ казнъ оубо хотѣше вѣтн 141^b25*; *ни во естѣ възвраненіе еже на нѣво възходѣ бракъ. елма аще възвраненіе вѣло вн. ѿ навѣтоватн намъ хотѣше жѣна (164а)*.

Бъдеще в миналото се среща и в синхронни на Срф паметници: СтПр – *хотѣахъ скончѣтї сѣ* (Петков, Спасова 2014: 77), АД – *хоташе вліати* (Димитров 2009: 73). То е елемент от темпоралната система и на Цамблаковите съчинения: ПСЛЕ *посилати сѣ хоташе*, ЖСД – *не хотѣаше сътворити*. А в ТрС наред с *дати хоѣше* (Тасева 2010: 427), се използва формулата *имѣти* + инф., съществуваща в СБКЕ, изразяваща задължителност и продължителност на действието – *оубѣрити сѣ имѣше* (Тасева 2010: 427).

¹⁰ В изразите *хотѣахъ* сѣ *ниамъ сѣненъчѣствоватн 160^b18* и *каднтн хотѣаше 152^b12* от Срф имперфективните форми на *хотѣти* не са граматикализирани, а са пълнозначни и изграждат съставни сказуеми.

Неизменяеми глаголни форми. Инфинитив

Наличие на супин, който в *срднб* говори и писмени паметници е бил заместен от инфинитив (Харалампиев 2001: 191), не се констатира нито в Цамблаковите творби, нито в Дионисиевия превод.

В Срф са регистрирани над 220 инфинитива. Подобно на Евтимиевата традиция, на ПФот (Славова 2013: 68) и др. и в изследвания ръкопис няма случаи на съкратен инфинитив или на едновременната му употреба с да-конструкция¹¹.

Дионисий Дивни следва плътно оригинала и предава простия гръцки инфинитив преди всичко чрез инфинитив: *κούσαι* > *сльшати* 30625, *διαφυγεῖν* > *оуѣгнѣти* 160a11, *εἰσελθεῖν* > *вѣнѣти* 13161, и много рядко чрез съчетания от форми на относителното местоимение *ιηε* + инфинитив – *πλησίον ἐστάναι τοῦ θρόνου* : *ѣже влнзѣ стоати прѣстола* 167б. Ограничени са случаите, в които срещу нечленуван инфинитив от оригинала стои финитен глагол: *ἐλέγχειν* > *ѡблнчѣмь* 160a6, *φαίνεσθαι* > *твѡрѣтъ* 151б. Любопитен пример е предаването на инфинитиви с различна темпорална насоченост чрез един и същ славянски вариант: *διεγεῖραι* > *вѣздвнѣти* (желаниѣ) 52a1, *διανιστῆσαι* > (пѣшѣа) *вѣздвнѣти* 168a3, *διανιστῆν* > (падѣшѣа *вѣздвнѣти* 168a5.

Членуваните инфинитиви от подложката се превеждат с неприсъщите за славянския синтаксис комбинации от местоименията *ιηε*, *ιαѣ*, *ιѣѣ* (ср.р.ед.ч. *напълно преобладава*) + инфинитив – *τὸ... προσφερίν* > *ѣже...прнносѣти* 136a, *τὸ... ὑπολαμβάνειν* > *ѣже...непѣванѣти* 37a, и по-рядко само с инфинитив – *καίρῳ στοχασιστοῦσαι, καὶ καίρῳ στοχασιστοῦ λαλῆσαι* > *врѣа оуѣмѣкнѣти, ѡ врѣаа прѡлатѣ* 134a. По-голямо разнообразие се наблюдава в атонската редакция на Апостола (Христова-Шомова 2004: 774).

В синхрон с книжовната традиция от XIV–XV век Цамблак често конструира фразата си, подражайки на усвоени гръцки модели. Сред изолираните примери в ПСЛ е са: *ѣже...прѣзрѣти*, *ѣже дѣхати*, *кѣ ѣже таити* и др. В компаративно проучване върху библейски цитати от новоизводни Триоди и Цамблаковото Слово за тримата отроци в пещта и Даниил, е установено добавяне на членоподобно *ιηε* пред инфинитив само в Цамблаковия препис (Ангушева, Джонсън, Димитрова 2010: 319).

Причастия. Сегашно деятелно причастие

Дионисиевият превод очертава ясна тенденция към трансформиране на архаичната форма за им. п. ед. ч. м. р. *-а* при глаголи от III спр., но не и на суфиксите от IV спр. (*-а*) и I и II спр. (*-и*)¹². По аналогия на косвените падежи при III и IV спр. в *срднб* паметници новото окончание *-ж* (*-жи*) е използва вместо *-а* (*-аи*), което е заместило *-и* (*-ии*) (Харалампиев 1999: 158). В Срф иновацията е последователно разгърната само в III спр. – *вѣсѣдоуѣж* 140a3, *гнѣваѣ сѣ* 150^б29, *дѣлаѣн* 59625, *жнтѣлствѣж* 53a17, *заграѣаѣж* 146б11, *прнмнѣврѣваѣж* 159^а21. Тази флексия се открива и в Сев (Лалева 2004: 275). В IV спр. е запазено старото окончание – *вѣжвоа* 159a20, *мжѣа* 152^б14, *поса сѣ* 147624, *проса* 16364, *прѣвѣсѣдѣа* 162a2, *сѣвода* 159a19, *сѣа* 164621, *твѡраа* 159623. А в КнГрЦ са засвидетелствани словоформите *твѡраа* 8^б10, *ѡживѡтвѡраа* 41^а4, *ѣѡдоотвѡраа* 67^а16.

В сводовите от Късното средновековие *стб* окончание *-ѣ* за и.п.мн.м.р. много често е било заменено¹³ от *-и* – Сев (Лалева 2004: 275). Това явление се наблюдава спорадично в по-ранните преславски ръкописи – ПЧерн (Павлова 1994: 163). Дионисиевият превод следва колебливо тази тенденция: с класически завършек са вербоидите – *раздѣлѣжѣи* 133б23, *срамлѣжѣи* 139^а19, *сѣдѣловажѣи* 166^а18¹⁴, *сѣзрѣцажѣи* 137^а23, *сѣставлѣжѣи* 130^б18, *трепещѣи* 140^а7, *оуѣрадажѣи* 160^б6, *оуѣражнѣжѣи* сѣ 132^а17, а по-нова е формата *тѣжѣи* 131^а8. При сложните партиципии обаче не се наблюдава замяната *-и* > *-ии*, проявена в ТърнЕв, БанЕв, БолПс (Харалампиев 1999: 159). В Срф такива форми са: *ѡлѣжѣи* 144^а26, *жѣлажѣи* 131^а16, *сѣгрѣшажѣи* 160^а9, *сѣшестѣвожѣи* 153^б1, а в КнГрЦ – *бѣгажѣи* 64^а3, *воржѣи* 88^а22, *вѣзнѡсѣи* 24^а1, *гнѡжѣи* 128^б15, *гражѣи* 24^а2, *ицжѣи* 222^б13, *любжѣи* 42^а2, *ѣтажѣи* 23^б21, само един пример с *-ии*: *тѣрѣжажѣи* 12^б3, в МЧЙН – *прѣтивѣ жѣи* сѣ 7.3.

¹¹ Но да-конструкцията, която е присъща на разговорния среднобългарски език, заменя инфинитива в Сев (Лалева 2004: 286) и в синхронни на Срф корпус – да покажѣ СтПр (Петков, Спасова 2014: 70).

¹² Старобългарското състояние на тези окончания не е променено в АА2 (Пенкова 2015: 138).

¹³ Според някои учени под въздействие на закона за изравняване на аломорфите (Павлова 1994: 163).

¹⁴ В гръцкия текст причастие е в ж.р.

Минало деятелно I причастие

При миналите деятелни причастия от IV спрежение с инфинитивна основа на -ити в Срф доминира преславската форма¹⁵ на -ивъ: възвѣстившаго 14265, възложивъ 134625, възложивши 167a19, помыслившѣ 141a25, приложивъ 162a10, оугасивъ 145618, разлѣнившомоу сѧ 157627, родивъи 150⁶16. Изключение правят глаголите изпълнити сѧ (исплѣниши 132613, исплѣниъ 137610) и сълоучитисѧ (сълоучиша сѧ 152618).

В съчиненията на ПЕвт, ЙБд и Химн Ефр е въведено правило за употреба на МДП I на -ъ, -ъши и -ивъ, -ивъша, според което архаични причастни форми на -ъ са се образували от такива глаголи на -ити, чийто корен е завършвал на сонорна или лабиална съгласна без: м, п, б, в, р, л, н (Гълъбов 1971: 62, Тихова 1975, Харалампиев 2005: 48, 72, 89). Този принцип не е релевантен за ГрЦ, Срф, ТрС, 8ГрБ, ФКок, СлУспБгрдц (Данова 2014: 57) и др.

В КнГрЦ се наблюдават и древният, и новият формант – родив 169⁶13, възпалившии 20⁶17, родившиа 92⁶6, сътвориивъ 86⁶10, в МчЙН – възрѣвъ 7.4., в ТрС също – видѣв, видѣвши, вложив, насилливъ, вѣнѣшивши, вѣборжживше сѧ, не полѣчивше, ключивша, ѿцѣтивши (Тасева 181, 397, 414–417, 443), в АД – повѣждъ, погжѣлъ, пѣнившаго, възлюблѣше, трѣжъ сѧ, распотив сѧ (Димитров 2010: 125), а у ФКок са засвидетелствани вложившоу сѧ, прѣкѣтившоу, прѣзрѣвшоу.

В някои *срднб* корпуси от XIII в. – Сев (2004: 274), в паметници с търновски и нетърновски произход съотношението между архаичния и новообразуваня завършек е в полза на новия – Герм (Мирчева 2006: 132, 141, 151), ЗТр (2012: 88–89), ПФот (Славова 2013: 91).

Страдателни причастия

Страдателните причастия в Срф са представени от двата известни типа – сегашно и минало, които се дистрибутират в кратки или дълги атрибутивни, субстантивирани и предикативни форми. Фреквентността, модалните им и процесуални признаци се предопределят от стиловата тоналност на хомилиите и преводаческите решения на Дионисий Дивни. Сегашните партиципиални форми се регистрират в класическия си облик, образувани са от преходни глаголи и по презумция съответстват най-вече на гръцки причастия в презенс медиум-пасив – вѣвае̑мѣхъ 153a2 τῶν γίνομένων, влѣну̑емо 146a23 μαίνομένη, въземлемѣи 138628 ἐπαίρομένης, помагае̑ма 140616 βοουθουμένη¹⁶.

Дългите форми както на деятелните, така и на страдателните причастия в д.п.ед.ч.м.р. и ср.р. у Дионисий Дивни и у Цамблак завършват винаги на -ому, вместо на -омо̑: КнГрЦ желамому 19^a20, жѣжнѣному 98⁶2, вѣдомому 185615, недѣжнѣному 142^a23, ѡсѣжг-енѣному 142⁶3, Срф – вѣуному 140a7, клѣбана̑дому 133⁶24, сѣенѣжнѣному 166⁶10. А партиципиалните образувания в Р.п. ед.ч. м.р. получават окончание -аго вместо -ого: Срф – ү̑ѣтѣшѣнаго 142629, црѣн-вѣщаго 146⁶3, ѡ̑сѣжг-ѣщаго 161^a18. Тази особеност кореспондира напълно с правилото, прилагано от търновските книжовници (Харалампиев 1995: 70), с примерите, засвидетелствани в ЗТр (Цибранска-Костова, Мирчева 2012: 90).

Минало страдателно причастие

Използват се и двата суфикса: -нъ и -тъ, като в Срф вторият се среща при всички глаголи с инфинитивна основа на носова гласна: въззати (въззати 166a7), дрѣзжати (дрѣзжати вѣ̑ 160615, дрѣзжатиа 155^a15), отзати ѿ̑жтъ 154⁶7), подати (пѣжтъ 147630), прѣвъззати (прѣвъззати 137620).

Адективизираните страдателни причастия изпълняват функция на прилагателни и се образуват с форманта -ън-: вѣменънѣа 156⁶18, нежрѣнъно̑е 131⁶30, пнсменънѣаа 163⁶20.

Страдателен залог

Три са начините, чрез които се изразява страдателен залог в Срф:

1. възвратнострадателни форми = глагол в деятелен залог + сѧ (ѿ̑ нѣ̑нѣ̑стѣ̑зѣ̑ѣт̑ сѧ 136^a9, проказа̑ дѣ̑евна̑а̑ нѣ̑ѣ̑т̑ сѧ 150б, въздаанѣ̑а̑ же̑ лиша̑ж̑т̑ сѧ 152б);

¹⁵ Съществуват твърдения, според които разликата между двата вида завършеци не е хронологична, а териториална, диалектна (СтбГр 1993: 210).

¹⁶ Рядко на партиципий в презенс в актив ключае̑моу 133624 τήν προσήκουσαν, сликавшомоу 167628 μένοντα или на инфинитив в презенс медиум: видномъ вѣ̑тн 16468 ἐκεῖνου, мжѣ̑моу вѣ̑тн 161622... ѣ̑де̑и.

2. причастнострадателни форми = страдателно причастие + спрегнати форми на *вѣти* или *имѣти*: сегашни – *въвѣрѣемъ ѣсть* 149a8, *ѣсть некое* 136a9, имперфективни – *зовомъ вѣ* 133a1, *вѣ ѡблѣемое* 131^o29, аористни – *блженъ вѣ* 144^a25, *вѣ посланъ* 166^a5, *оуправлена вѣшж* 139^o28, перфектни – *въвѣренъ ѣсть* 148b22, *лишенъ вѣваѣтъ* 155^a24, *имѣтъ прѣнаписана* 133a15, плюсквамперфектни – *невѣходно вѣ мѣсто* 158б, футурни – *вждеть вновно* 156б, *вждѣтъ сваѣна* 148^o21, *прѣварѣн вждѣтъ...погрѣен вѣваѣтъ* 157a23;

3. страдателно причастие + инфинитива *вѣти* – *вѣти тѣжесѣ* 135b17, *ревностны вѣти* 160a30, *ѡблену вѣти* 141b28.

У Цамблак също се среща предикативна употреба на сегашно „страдателно причастие в описателни пасивни фрази, което е израз на способността му да изразява страдателен залог със: а) спрегнати форми на *вѣти* – в сег. вр. (ЖСтД *оугаждаемъ ѣсть*, МчЙН *ѣтъ вѣдомо*), в аорист (ЖСтД *помилованъ вѣхъ*, МчЙН *невидимъ вѣшж*, *оуловенъ вѣсть*, ПСлГ *въвѣщено вѣ*), в имперфект (ЖСтД *любимъ вѣше*, МчЙН *влачимъ вѣ*, ПСлГ *чаема вѣше*), перфект (ЖСтД *написанъ ѣсть*) в бъдеще време – *ведени вждѣте*, *помилованъ вждѣши*; б) инфинитивът *вѣти* – ЖСтД *правима вѣти*, *воудимѣ вѣти*, *отнесенъ вѣти* (Давидов и колектив 1983: 153); в) възвратнострадателни – ПСлЕТ *въдварѣетъ сѣ*.

Подобни страдателни конструкции, архаични по произход, се откриват също в ЖП от Герм *понаждѣнъ вѣ*, *похваляжъ вѣваѣтъ* (Мирчева 2006: 102), ЯЗл *въвиенъ вишж*, *разоренъ вѣ* (Димитрова 2011: 100), 16ГрБ *сподобленіи вѣвати*, *неповинни вѣти* (Спасова 2014: 93, 374), ТрС – *речено вѣ*, *ѡвръжени вѣхшж*, *врѣдими вждѣмъ*, *проповѣда сѣ ѡмысли сѣ*, *ѡвѣрте сѣ* (Тасева 2010: 157-8-9, 175, 216), ПЕвт *въждѣлѣнно вѣше*, *въдана вѣстѣ* (Калужняцки 2011: 143).

Наклонения

1. Условно наклонение

В Срф кондиционалът се формира по двата известни граматични модела – унаследения от праславянски тип *вимъ*, *ви*, *ви* + елово причастие, и аорист на глагола *вѣти* + елово причастие. Приложението на древния модел в Дионисиевия превод е ограничено до две употреби в 1 л.ед.ч.: в пряка реч – *ѡще прѣже сѣ слышалъ вимъ*, *въсѣко оубо прѣложилъ сѣ вимъ* 166б, и в авторовия въвеждащ израз с характер на фразеологизъм – *хотѣлъ вѣ рѣши что оубо ѣсть ѣже сѣдѣти бѣ* 164a. Примерите за по-късния тип кондиционал са много: *въсѣко себе ѡуистнѣвъ*, *сѣце прѣншелъ вихъ* 166б, *тѣже нъ кынъ оубо вѣ цѣ сѣ кротѣцѣ прѣнеслъ* 162б, *нж ѡкоже вѣ кто реклъ кому, не к тому оубо вѣдоуж ти* 151a, *ѡще ли нъ крѣпокъ вѣ вѣль, не вѣ ѡплѣченіа потрѣба бѣи къ нему* 156a и др. Като преходна форма би могла да се посочи: *назрѣлъ вѣшж* 133б.

У ФКок също е засвидетелстван архаичният вариант (*ѡко вѣ вѣщи мѣсто достоино реклъ вимъ* 275^r b15) заедно с преходния (*тако вѣнимъ подвигомъ ѡще вѣли вѣшж вѣдци* 278^r b29) и обичайния за ръкописите от Късното средновековие *ѡимъ* и *словеса имѣти хотѣлъ вѣ* 274^r a11).

В продукцията на ТКШ единственият начин за образуване на условно наклонение е с помощните форми *вихъ*, *вѣ*, *вѣ*, *вѣхомъ*, *вѣсте*, *вѣшж*. Не се срещат *вимъ*, *ви* (Харалампиев 2006: 82). Езикът на Цамблак е изразител на настъпилите промени: ПСлГ – *възмогъ вѣ*, *ѡкоже вѣ реклъ*, ЖСД – *вѣ изнесъ*, *оубѣдѣлъ вѣ*.

В СтПр се използват помощните глаголи *вѣ*, *вѣхомъ*, *вѣшж*, в 16ГрБ – едновременно с тях междинната форма *заповѣдъ съхранили вѣли вѣхомъ* (Спасова 2014: 91), а в АД – *да вѣшж спаси его* 138. Изявителни глаголни времена като синоним на условно наклонение се откриват в ТрС – *ѡще и мѣ...тѣмъ прѣдложимъ...вждѣтъ сѣдѣти*, *ѡко ти сѣдѣташе*; *ѡще вѣзѣл ѣлиси рѣци ми* (Тасева 2010: 217, 399).

2. Повелително наклонение

В Срф не се срещат старинните форми на повелително наклонение за 1 л.ед.ч., а само за 2 л.ед. (*оубасни сѣ* 132a51), 1 л.мн.ч. (*повѣсѣдоумъ...полѣмъ сѣ* 131a) и 2 л.мн.ч. (*прѣдѣте* 135^a26). Това разнообразие е мотивирано от стилистичните изисквания за изграждане на проповедта, диспута, ретроспективния библиейско-исторически дискурс, които са жанрови маркери на цикъла от шест Слова.

Синтегичните императиви, наследени от праславянски, са започнали още в старобългарския период да се изместват от все по-широко проникващите описателни схеми от частица *да* + глагол в

сег.вр. (примери за такива употреби в Срф са: да не гнѣшаѣш сѧ 146б, да навѣкнѣте 150а, да не растлѣши 153б). В Срф преобладава по-древният структурен модел (послоушанѣ 132а, рѣдайѣ 167^а4, съблюдеѣ 134а25), който е реализиран в две трети от примерите, като повечето славянски повелителни конструкции съответстват на гръцки императив в презенс – вѣннманѣ 131610 просѣѣхете, или конюнктив в презенс (вѣсѣдоуѣмѣ 168а2 διαλεuόμεθα), подобно на ПЕвт и ПФот. Съществуват обаче и други преводни варианти с *coniunctivus adhortativus* и *coniunctivus aoristi*, които са граматично и контекстуално мотивирани.

Синтетични заповедни форми са присъщи и на 16ГрБ – простѣмѣ вѣсѣ...дадинѣ милость (Спасова 2014: 31, 367, 551).

Регистрираните аналитични императиви в Срф са за 2 л.ед. – да не гнѣшаѣш сѧ 146^б21 мѣ бдеуосѣ, да навѣкнѣш 15566 ѣва мѣѣс и др. В синхронни текстове се откриват 3 л.ед. – да издѣнитѣ да не вѣдетѣ (АД), 1 л.мн. – да послѣдоуѣмѣ и вѣзлетѣмѣ, да мѣдрѣствоуѣмѣ (8ГрБ).

При Цамблак се срещат и двата модела: вѣзвѣгѣн и и вѣзвѣрзи се вѣ морѣ (ПСлГ), оупованѣе наше положиѣ 30^а22 (КнГрЦ), да даѣтѣ господѣ мои 8.3. (МЧЙН).

Характерното за редица *срднб* паметници и староруски преписи на старобългарски оригинали отрицание с повелителни форми на мѣж след отрицание и инфинитивна форма (СтбГрам 1990: 312) не се среща в Срф. То не е познато също в: ПЕвт (Харалампиев 1990: 89–90), Цамблак и ПФот (Славова 2013: 82).

Направените наблюдения могат да се обобщят в следните заключения: Дионисиевият превод следва *срднб* езикови тенденции обмислено, понякога колебливо, отличава се с консервативност (не се среща имперфект от сег. о-ва, използва се древният модел за условно наклонение, имперфектът присъства в старинния си вид и случаите на контракция са малобройни) – присъща и на Цамблаковия език, но в по-малка степен. Причини както за подчертана близост (например – не се използва общото окончание за имперфект и аорист – хж, присъщо за XIII–XIV век), така и за установените различия между двамата книжовници (например – преобладаващото аористно окончание за 3 л.мн. ч. у Цамблак е – шѧ, а в Срф е – шж), могат да се потърсят в по-ранната поява на сборник *Маргарит*, в степента на архаизация и стилизация на текстовете, във влиянието на определени творчески кръгове, които са формирали книжовните вкусове на авторите, и, разбира се, в индивидуалния подход на всеки от тях.

ЛИТЕРАТУРА

- Ангушева-Тиханова, Джонсън, Димитрова 2010:** Ангушева-Тиханова, А., Джонсън, Димитрова, М. Атонската редакция на библейските перикопи и Словото на Кирил Александрийски за пророк Даниил в творбата на Цамблак за тримата отроци в пещта. // *Ѳѣнѣ мало Георгѣю. Сборник в чест на 65-годишнината на проф. Георги Попов*. София: Издателски център „Боян Пенев“, 2010, с. 307–335. // **Angusheva-Tihanova, Dzhonsan, Dimitrova 2010:** Angusheva-Tihanova, A., Dzhonsan, Dimitrova, M. Atonskata redaktsiya na bibleiskite perikopi i Slovo na Kiril Aleksandriyski za prorok Daniil v tvorбата na Tsamblak za trimata otrotsi v peshta // *Pyanie malo Georgiyu. Sbornik v chest na na 65-godishninata na prof. Georgi Popov*. Sofia: Izdatelski tsentar „Boyan Penev“, s. 307–335.
- Мартынов 1882:** Мартынов, И. *Бдинский сборникъ 1360. Рукопись Гентской библиотеки*. Санкт Петербург: Типография Добродѣва. // **Martynov 1882:** Martynov, I. *Binskiy sbornik 1360. Rukopis Gentskoy biblioteki*. Sankt Peterburg: Tipografiya Dobrodevva.
- Давидов и др. 1983:** Давидов, А., Данчев, Г., Дончева-Панайотова, Н., Ковачева, П., Генчева, Т. *Житие на Стефан Дечански от Григорий Цамблак*. София: Издателство на БАН. // **Davidov i dr. 1983:** Davidov, A., Danchev, G., Doncheva-Panayotova, N., Kovacheva, P., Gencheva, T. *Zhitie na Stefan Dechanski ot Grigoriy Tsamblak*. Sofia: Izdatelstvo na BAN.
- Димитров 2009:** Димитров, К. *Глаголната система в среднобългарски превод на словата на авва Доротея (дисертация)*. Велико Търново. // **Dimitrov 2009:** Dimitrov, K. *Glagolnata sistema v srednobałgarskiya prevod na slovata na avva Dorotey (disertatsiya)*. Veliko Tarnovo.
- Димитрова 2012:** Димитрова, М. *Тѣлкувания на Песен на песните в ръкопис 2/24 от Рилската света обител*. София: Херон Прес ООД. // **Dimitrova 2012:** Dimitrova, M. *Talkuvaniya na Pesen na pesnite v rakopis 2/24 ot Rilskata sveta obitel*. Sofia: Heron Pres OOD.
- Димитрова 2011:** Димитрова, М. *Ягичев Златоуст. Средновековен български паметник със слова и поучения от началото на XIV век*. София: Издателство „Проф. Марин Дринов“. // **Dimitrova 2011:** Dimitrova, M. *Yagichev*

- Zlatoust. Srednovekoven bulgarski pametnik sas slova i pouchenia ot nachaloto na XIV vek.* Sofia: Izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“.
- Дончева-Панайотова 2004:** Дончева-Панайотова, Н. *Григорий Цамблак и българските литературни традиции в Източна Европа XV–XVII век.* Велико Търново: Издателство „Веста“. // **Doncheva-Panayotova 2004:** Doncheva-Panayotova, N. *Grigoriy Tsamblak i bulgarskite literaturni traditsii v Iztchna Evropa XV–XVII vek.* Veliko Tarnovo: Izdatelstvo „Vesta“.
- Калужняцки 2011:** Калужняцки, Е. *Съчинения на българския Патриарх Евтимий (1375–1393),* Велико Търново: ПИК 2010. // Kaluzhnyatski 2011: Kaluzhnyatski, E. *Sachinenia na bulgarskia Patriarkh Evtimiy (1375–1393),* Veliko Tarnovo: PIK 2010.
- Лалева 2004:** Лалева, Т. *Севастияновият сборник в българската ръкописна традиция.* София: ПОЛИС. // **Laleva 2004:** Laleva, T. *Sevastiyanoviyat sbornik v bulgarskata rakopisna traditsia.* Sofia: POLIS.
- Милтенев 2013:** Милтенев, Я. *Златоструй: старобългарски хомилетичен свод.* София: АВАЛОН. // **Miltenov 2013:** Miltenov, Ya. *Zlatostruy: starobalgarski homiletichen svod.* Sofia: AVALON.
- Минчева 1988:** Минчева, А. Архаизми и нови черти в езика на преславската книжнина. // *Славянска филология*, т. 19, София, 1988, с. 138–146. // **Mincheva 1988:** Mincheva, A. Arhaizmi i novi cherti v ezika na preslavskata knizhnina. // *Slavyanska filologia*, t. 19, Sofia, 1988, s. 138–146.
- Мирчева, Харалампиев 1999:** Мирчева, Д., Харалампиев, И. *История на българския език.* В. Търново: Фабер. // **Mircheva, Haralampiev 1999:** Mircheva, D., Haralampiev, I. *Istoria na bulgarskiya ezik.* Veliko Tarnovo: Faber.
- Мирчева 2011:** Мирчева, Е. Борилевият синодик – превод, интерполации, редакции. // *Търновска книжовна школа*, т. 9, с. 248–266, В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“. // **Mircheva 2011:** Mircheva, E. Boriloviyat sinodik – prevod, interpolatsii, redaktsii. // *Tarnovska knizhovna shkola*, t. 9, s. 248–266, V. Tarnovo: UE „Sv. sv. Kiril i Metodiy“.
- Павлова, Желязкова 1999:** Павлова, Р., Желязкова, В. *Станиславов (Лесновски) пролог от 1330 година.* В. Търново: Фабер. // **Pavlova, Zhelyazkova 1999:** Pavlova, R., Zhelyazkova, V. *Stanislavov (Lesnovski) prolog ot 1330 godina.* V. Tarnovo: Faber.
- Павлова 1994:** Павлова, Р. Петър Черноризец. Старобългарски писател от X век. // *Кирило-Методиевски студии*, кн. 9, София: Издателство на БАН. // **Pavlova 1994:** Pavlova, R. Petar Chernorizets. Starobalgarski pisatel ot X vek. // *Kirilo-Metodievski studii*, kn. 9, Sofia: Izdatelstvo BAN.
- Петков, Спасова 2008–2014:** Петков, Г., Спасова М. *Търновската редакция на Стишиния пролог. Текстове. Лексикален индекс.* (т. I–XII). Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“. // **Petkov, Spasova 2008–2014:** Petkov, G., Spasova, M. *Tarnovskata redaktsia na Stishnia prolog. Tekstove. Leksikalen indeks.* (т. I–XII). Plovdiv: Universitetsko Izdatelstvo na „Paisiy Hilendarski“.
- Русев, Давидов, Гълъбов 1971:** Русев, П., Давидов, А., Гълъбов, И. Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак. София: БАН. // **Rusev, Davidov, Galabov 1971:** Rusev, P., Davidov, A, Galabov, I. Pohvalno slovo za Evtimiy ot Grigoriy Tsamblak. Sofia: BAN.
- Русев, Давидов 1966:** Русев, П., Давидов, А. *Григорий Цамблак в Румъния и старата румънска литература.* София: БАН. // **Rusev, Davidov 1996:** Rusev, P., Davidov, A. *Grigoriy Tsamblak v Rumania i starata rumanska literatura.* Sofia: BAN.
- Славова 2013:** Славова, Т. *Славянският превод на Посланието на патриарх Фотий до княз Борис Михаил.* София: УИ „Св. Климент Охридски“. // **Slavova 2013:** Slavova, T. *Slavyanskiyat prevod na Poslanieto na patriarkh Fotiy do knyaz Boris – Mihail.* Sofia UI: “Sv. Kliment Ohridski“.
- Спасова 1978:** Спасова, М. „Похвално слово“ Григория Цамблака на соборі в Констанці і традиції Тирновської літературної школи (Проблеми стилю і мови). // *Проблеми словянознавства*, 17. Львів: Видавництво при Львівському державному університеті. // **Spasova 1978:** Spasova, M. “Pohval’ne slovo” Grigoriya Tsamblaka na sobori v Konstantsii i traditsii Tirnovskoi literaturnoy shkoli. // *Problemi slovyanoznanstva*, 17, L’viv: Vidavnitstvfpri L’vivs’komu derzhavnomu universiteti.
- Спасова 2014:** Спасова, М. *16 слова на св. Григорий Богослов.* София: УИ „Св. Климент Охридски“. // **Spasova 2014:** Spasova, M. *16 slova na sv. Griroriy Bogoslov.* Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski“.
- СР 1–2:** Старобългарски речник. Том 1, 1999, Том 2, 2009. София: Издателство „Валентин Траянов“. // **SR 1–2:** Starobalgarski rechnik. Tom 1, 1999, Tom 2, 2009, Sofia: Izdatelstvo “Valentin Trayanov“.
- Среднеболгарский перевод 1988:** *Среднеболгарский перевод Хроники Константина Манассии в славянских литературах.* Введение Д. С. Лихачева. Исследования И. С. Дуйчева и М. А. Салминой. Подготовка текстов М. А. Салминой. София, 1988. // **Srednbalgarskiy perevod 1988:** Srednbalgarskiy perevod Hroniki Konstantina Manassii v slavyanskikh literaturakh.
- Тасева, Йовчева 2006:** Тасева, Л., Йовчева, М. Езиковите образци на атонските редактори. // *Българска филологическа медиевистика. Сборник в чест на проф. дфн. Иван Харалампиев.* В. Търново: УИ „Св. св. Кирил

- и Методий“, с. 221–240. // **Taseva, Yovcheva 2006:** Taseva, L., Yovcheva, M., Ezikovite obraztsi na atonskite redaktori. // *Balgarska filologicheska mediavistika. Sbornik v chest na prof. dfn. Ivan Haralampiev*. V. Tarnovo: V. Tarnovo: UE “Sv. sv. Kiril i Metodiy“, 221–240.
- Тасева 2010:** Тасева, Л. Триодните синаксари в средновековната славянска книжнина. Текстологично изследване. Издание на Закхеевия превод. Словоуказатели. // *Monumenta linguae slavicae dialecti veteris. Fontes et Dissertationes*. T. LIV. V. **Weiber Verlag, Freiburg i. Br.** // Triodnite sinaksari v srednovekovnata slavyanska knizhnina. Tekstologichno izsledvane. Izdanie na Zakheeviya prevod. Slovoukazатели. // *Monumenta linguae slavicae dialecti veteris. Fontes et Dissertationes*. T. LIV. **Weiber Verlag, Freiburg i. Br.**
- Харалампиев 1984:** Харалампиев, И. Основните принципи на Евтимиевата езикова реформа и езикът на Григорий Цамблак. // *Търновска книжовна школа*. Т. 3, С: Издателство БАН, с. 220–233. // **Haralampiev 1984:** Haralampiev, I. Osnovnite printsipi na Evtimievata ezikova reforma i ezikat na Grigoriy Tsamblak. // *Tarnovska knizhovna shkola*. T. 3, S: Izdatelstvo BAN, s. 220–233.
- Харалампиев 2006:** Харалампиев, И. *По вековните пътеки на българския език. Избрани приноси*. В. Търново: Фабер. // **Haralampiev 2006:** Haralampiev, I. *Po vekovnite pateki na balgarskia ezik. Izbrani prinosi*. Veliko Tarnovo: Faber.
- Христова-Шомова 2004:** Христова-Шомова, И. *Служебният Апостол в славянската ръкописна традиция*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. // **Hristova-Shomova 2004:** Hristova-Shomova, I. *Sluzhebniyat Apostol v slavyanskata rakopisna traditsia*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski“.
- Цибранска-Костова, Мирчева 2012:** Цибранска-Костова, М, Мирчева, Е. *Зайковски требник от XIV век*. София: Издателство „Валентин Траянов“. // **Tsibranska-Kostova, Mircheva 2012:** Tsibranska-Kostova, M, Mircheva, E. *Zaykovski trebnik ot XIV vek*. Sofia: Izdatelstvo “Valentin Trayanov“.